

ATT TÄNKA MED ALLA SINNEN

Aforismen och K. J.

Goethe gjorde det, liksom Amiel, Wilde och Nietzsche. Klara Johanson, som kände dessa författarskap utan och innan, gjorde det också och samtidigt med henne Ekelund, Södergran, Diktonius, Kafka. Adorno och Lec fortsatte även de på olika sätt denna tradition med rötter i antiken: de skrev aforismer. Genren är central i västerländsk skönlitteratur och filosofi, men har ofta behandlats styvmoderligt. När Gerhard Neumann vid mitten av 1970-talet gav ut antologin *Der Aphorismus* såg han sig föranlåten att i förordet slå fast att aforismen inte är något att skämmas över, inget misslyckande. Aforismen, hävdar Neumann, är tvärtom en kunskapsform.¹

Klara Johansons aforistik har många beundrare – Torsten Ekbohm menar rentav att den ”saknar [...] motstycke i vår litteratur” och så sent som i år har ett nytt urval givits ut.² Aforistiken utgör också en väsentlig del av K.J.:s publicerade produktion: de först utgivna aforismerna återfinns i Samfundet De Nios årsbok 1916 och båda de stora essäsamlingarna, *Det speglade livet. Memoarer från bokrummet* (1926) och *Det rika stärbhuset* (1946), innehåller väl tilltagna avdelningar med aforismer. En hel bok med aforistik kom också 1928, *En recensents baktankar*. Ändå har ingen ägnat aforismerna ett närmare studium; de citeras

flitigt för att underbygga argument om det övriga författarskapet, men står sällan i fokus i egen rätt.

I det följande kommer jag att argumentera för att K.J.:s aforistik bör läsas mot bakgrund av den romantiska aforismen och förstås som ett bidrag till estetiken. Det jag särskilt vill fästa uppmärksamheten vid är betydelsen av estetik som sinnesförnimmelse. Kroppen aktualiseras redan av aforismgenrens upprinnelse i det medicinska lärdomsordet, vilket faktiskt också har relevans för K.J.:s aforistik. Vad som ingår i genren är emellertid långt ifrån självklart; vill man definiera aforismen finns ett par grundläggande problem att konfrontera.

AFORISM: DEFINITION

Att aforismbegreppets historia inte är densamma som fenomenets historia är ett vedertaget faktum, men inom forskningen råder ingen konsensus om hur relationen mellan begrepp och fenomen ska förstås. Aforismens definition förblir en öppen fråga, vilket i sig är en fin ironi eftersom en av begreppets tidigaste betydelser är just ”definition”.³ En annan förvirrande faktor är att aforismförfattarna ofta envisas med att kalla sina alster något helt annat: ”Blütenstaub” och ”Senker” (Novalis), ”Späne” (Goethe), ”minima moralia” och

”Monogramme” (Adorno) är bara några av många exempel.⁴ K. J. är inget undantag; hennes aforismer kallas ”reflexer”, ”baktankar”, ”eftertankar”. Aforistiker, skriver Neumann, iscensätter med dessa olika beteckningar den spänning mellan det allmänna (i detta fall genren) och det enskilda som Neumann argumenterar för att den moderna aforistiken bygger på (jag återkommer till det).⁵

Enligt Roger Stephenson har ansträngningarna att definiera genren utan undantag lett till antingen alltför vidlyftiga eller alltför snäva definitioner. Han polemiserar också mot den distinktion mellan ”the ’scientific aphorism’” och ”the literary” som återfinns hos J. P. Stern och som återkommer hos flera andra forskare i olika varianter.⁶ Den ”vetenskapliga” aforismen får sin första beskrivning av Francis Bacon i *The Advancement of Learning* (1605) och präglar genren in i modern tid. Vetenskapens hjärta, skriver Bacon i en ofta citerad passage, är genrens material:

Aphorisms, except they should be ridiculous, cannot be made but of the pith and heart of sciences; for discourse of illustration is cut off; recitals of examples are cut off; discourse of connexion and order is cut off; discriptions of practice are cut off; so there remaineth nothing to fill the Aphorisms but some good quality of observations.⁷

Utelämnandet av allt utom de goda observationerna får Bacon att anbefalla aforismen som moteld mot alltför systematiserat tänkande; till skillnad från systemet som kontrollerar läsarens tanke, inbjuder aforismen läsaren att själv tänka vidare.⁸ Att kommunicera en tanke och att stimulera till vidare reflektion är alltså det som utmärker denna typ, medan den litterära aforismen utmärks av att tanken är så fullständigt integrerad i den retoriska formen att själva insikten ligger i språket. Den språkliga utformningen utgör budskapet och

därmed blir aforismen i princip översättbar.⁹ Detta menar Stephenson är en ohållbar distinktion: aforismer får förvisso sin slagkraft i den retoriska utformningen, men låter sig uppenbarligen översättas.¹⁰

Anders Olsson tar ett helhetsgrepp över diskussionen om aforismdefinitioner i sin undersökning av fragmenteringen i den svenskspråkiga 1900-talslitteraturen, *Skillnadens konst*. För eget bruk använder han en definition som följer Philippe Morets tre kriterier gnomicitet, korthet och diskontinuitet, men lägger till ytterligare tre kriterier för att bättre fånga den utveckling av genren efter romantiken som intresserar Olsson: subjektivitet, temporalitet och poeticitet.¹¹ Olsson räknar liksom Stern med en skillnad efter romantiken mellan ”den reflekterande kortprosan av filosofisk karaktär” och ”den poetiska aforismen”, men förankrar poeticiteten i aforistikernas egen förståelse av genren.¹² Prosalyrik och aforistik flyter in i varandra, kanske som allra tydligast i Artur Lundkvists genrehybrid ”afolyrism”.¹³ Nietzsche anförs som det tydligaste exemplet på den reflekterande aforismen, men även den poetiseras, understryker Olsson; gränserna mellan de två grundtyperna är inte absoluta, särskilt inte som Nietzsche är en viktig inspirationskälla för företrädare för den poetiska aforistiken som Vilhelm Ekelund, Edith Södergran, Elmer Diktonius och Gunnar Björling.¹⁴ ”Aforismer är dikt”, hävdar Diktonius, medan Björling förhåller sig mer ödmjukt till sin genreöverskridande verksamhet: ”Skriva dikt kunde jag inte – aforism och något slags livsstämning ville jag ge.”¹⁵

Även K. J. förbinder aforismen som form med lyrik i sin varmt uppskattande recension av just Vilhelm Ekelunds första prosavolym, *Antikt ideal* (1909):

Liksom i språket röjer de korta uppsatserna sitt lyriska ursprung i den aforistiska kompositionen, rundat färdig men löpande från höjdpunkt till

höjdpunkt med överhoppande av mellanled och förberedelser. Författaren frågar inte efter vad läsaren önskar och behöver få veta, utan endast vad han har att säga sig själv. Och han gör rätt däri, ty utan denna lovliga hänsynsfrihet mäktar inte konstnären ge sitt yppersta.¹⁶

Ekelunds tidigare lyrikproduktion gör sig påmind både i språket och i den ”aforistiska kompositionen”, menar K.J. och beskriver formen som ett slags avvisande av dialog. Dialogicitet uppfattas annars gärna som en av kortprosans förtjänster, exempelvis av Bacon ovan, men också av de romantiska filosoferna.¹⁷ K.J. framhåller dock här aforismen som ett sätt att få slippa invändningar och missförstånd, att få tala ostört. Olsson betecknar denna kvalitet i Ekelunds text som ett uppväckande via Nietzsche av ”den klassiska sentens- och aforismkonsten med dess livsvisdom” och menar att Ekelund intar ”en säregen ställning i den moderna litteraturen”, eftersom han ”rör [...] sig innovativt mellan den reflekterande och den poetiserande polen”.¹⁸ Denna säregna ställning delas emellertid av K.J. (som Olsson inte diskuterar), om än på ett något annorlunda sätt.

K.J.s aforismer upphäver distinktionen mellan en reflekterande och en poetisk aforistik, menar jag, genom att gripa tillbaka på det gemensamma ursprunget i den romantiska aforismen. Hennes aforismproduktion kan grovt sett delas in i fem överlappande typer: lärosatser, kulturkritiska iakttagelser med underavdelningen politiska aforismer, reflektioner över litteratur och estetisk erfarenhet samt naturlyriska skisser. För att tydliggöra dessa kategorier och komma fram till den romantiska aforismen behöver jag återvända till aforismens ursprung.

AFORISMENS RÖTTER

Att läka kroppen var aforismens första uppgift i den grekiska antiken. Hippokrates samling med medicinska råd bar titeln *Aphorismoi* och

ordets betydelse av medicinska lärdomsord kom därefter att bli den dominerande ända in på 1700-talet.¹⁹ Etymologin ger formen: stammen *ho'ros* betyder ”gräns” och verbet *aphorizein* har betydelserna ”skilja”, ”särskilja”, ”bestämma” – aforismen är begränsning.²⁰ Med tiden kom ordet ”aforism” att användas även om råd inom andra områden och en särställning intar här det medicinska rådet överfört till politikens område.²¹ Vid sekelskiftet 1600 publicerades politiska kommentarer till den romerske historikern Tacitus i Italien och Spanien, och författarna kallade, oberoende av varandra, sina verk för ”aforismer”, vilket fick många efterföljare. I dessa Tacituskomentarer är hänvisningen till Hippokrates ofta framhävd: liksom de hippokratiska aforismerna ska bota den fysiska kroppens sjukdomar ska dessa aforismer bota samhällskroppens sjukdomar. Jürgen von Stackelberg reflekterar över det märkliga faktum att samma idé uppstod på flera ställen samtidigt, men påminner om att liknelsen mellan läkekonst och politik har en lång historia från Solon, Platon och Tacitus själv till Machiavelli. Liknelsen stöddes av föreställningen om att hälsa – i kroppen likaväl som i staten – är balans mellan de fyra kroppsvätskorna.²² De medicinska råden ledde naturligt över i politisk-moraliska råd.

Den politiska aforismen med grund i Tacituskommentaren räknar Neumann, tillsammans med *apophthegma* (klassisk vishetslitteratur) och det franska 1600-talets moralistik (med företrädare som Pascal och La Rochefoucauld), till de traditioner som leder fram till den moderna aforismen.²³ Gemensamt är att de präglas av en konflikt mellan det allmänna och det enskilda. Konflikten kan synliggöras i en tudelning av texten – en sentens ställs mot en enskild situation, eller en regel mot en kommentar – eller i dubbeltydigheter, som hos de franska moralisterna.²⁴ För Neumann definieras aforismgenren av denna konflikt mellan en allmänt vedertagen sanning och en subjektiv

tillämpning, och den konflikten är allestädes närvarande i K. J.:s aforistik.

Många av de aforismer i K. J.:s produktion jag kallat lärosatser tar sin utgångspunkt i en auktoritet, exempelvis Bibeln: "I begynnelsen var ordet och vid änden står filmen."²⁵ Johannesevangeliets första vers öppnar för en kulturkritisk kommentar, men en klassisk sentens kan också vara språngbräda: "Det är svårt att inte skriva en satir, plägar man påstå efter Juvenalis. Men att skriva en är också svårt."²⁶ Just denna aforism är för övrigt saxad ur en recension av Lydia Wahlströms roman *Biskopen* (1924); K. J.:s längre prosastycken, recensioner och essäer, är ofta uppbyggda av aforistiska segment och vissa av dem återanvänds i de regelrätta aforismsamlingarna.²⁷ Stephenson diskuterar huruvida aforismen måste förmedla en ny, originell idé, men betonar att aforistikern många gånger tvärtom är en "dealer in common-places" – det gäller inte minst Goethe.²⁸ Ett bra exempel på hur den subjektiva tillämpningen kan kasta ett överraskande ljus över en konventionell tanke är följande: "Det vill två till att vara kvick. Sätillvida är det lättare att spela fiol eller skriva Divina Commedia."²⁹ Ibland är lärosatserna mer allmänt reflekterande, exempelvis över litteraturens värde: "Böcker lever lika bra på affektionsvärde som på konstvärde, och det förra har dessutom företrädet att aldrig kunna bortresoneras."³⁰ Ibland är de mer didaktiska:

I naturvetenskap och därmed befreundade ämnen förmodar jag att "il faut tout dire". Men i allt annat bör man skriva ungefär en tiondedel av det man vet. Resten må strömma ut mellan raderna och bilda atmosfär kring det utsagda.³¹

Här ger K. J. själv regeln, men oftast utgörs regeln av den allmänna meningen eller av reklam: "'Boken för dagen' – vad förlagsreklamer kan vara trohjärtade, eller skall man säga infama?"³² Reklamens tvetydighet är här aforismens verkningsmedel.

Kommentaren kan också bestå i en annan för K. J. återkommande metod för kritik, nämligen att förstå retoriska figurer bokstavligt.³³ Ett exempel på det är K. J.:s sätt att driva med "seden att indela litteraturvaror liksom ytterplagg efter årets säsonger" i en av de lite längre aforismer som jag kallat kulturkritiska iakttagelser.³⁴ Målet för kritiken är alltså fortfarande litteraturmarknaden:

Ur de bekanta vår- och höstfloderna, på vilkas stränder recensenterna sitter och metar med murrig uppsyn, grabbar de obekymrat upp sina julböcker, som lackas in och föräras bort, och sina sommarböcker, som fraktas ut att konsumeras med grönt till.

Dessa sistnämnda, även kända som "lektyr för hängmattan", lär principiellt väljas ur litteraturens underklass. Obegripligt! Mig synes att den bok bör vara ganska mäktig som törs ta upp konkurrens med de spännande diktarna himmel och jord. Om nu hängmattan verkligen läser...³⁵

Aforismen laborerar med den syntaktiska dubbeltydigheten i reklamslogan "lektyr för hängmattan" och när vår- och höstfloder uppfattas bokstavligt förvandlas litteratur till mat.

I följande, mer uppfordrande aforism bygger knorren på den retoriska tropen *metalepsis*³⁶: "'Helig' är ett fett ord. Man borde aldrig ta det i mun utan senap."³⁷ "Helig" profaneras genom att ordet "fett" i första satsen används i en bildlig bemärkelse i strid med normalt språkbruk, vilket öppnar för överraskningen i andra satsen, där "fett" återförs till sitt sakled och drar huvudordet "helig" med sig. Effekten blir att "helig" i läsarens tanke antar formen av ett köttstycke, kanske till och med en korv. Att från detta låta de profanerande associationerna vandra vidare och läsa in en kritik av en patriarkal religiös ordning kan förvisso verka långsökt, men mot bakgrund av K. J.:s övriga författarskap är det fullt möjligt. Käseriet "Ödestimmen" kritiserar den patriarkala makt

som utövas av kyrkan och använder just meta-
leptis för att tydliggöra sambandet mellan
kyrkan och manlighet.³⁸ Flera längre köns-
politiska aforismer var tidigare publicerade i de
kåserier under rubriken ”Anmärkningar” som
K. J. skrev för *Tidevarvet*, det organ där hon
är som mest uttalat politisk.³⁹ Den politiska
aforistiken är dock inte så närvarande i K. J.:s
produktion som man har anledning att vänta
sig, men i *En recensents baktankar* handlar två
aforismer om just mannen:

Naturen, samhället, kvinnan och Gud har
underkastats evolutionens lag, men mannen
har lyckats undandra sig den allmänna rörel-
sen. Aldrig hörs någon utopist svärma om
framtidens man, ingen räknar med möjligheten
av mannens förädling. Mannen var färdig
från begynnelsen. Jag vet en ståtlig oskriven
diktykel som heter ”Adams morgonhymner
framför trymån”.

*

En ny stor världsepok skall inträffa den dag
då mannen börjar upptäcka sig själv som
diskussionsämne.⁴⁰

Kritiken i båda dessa aforismer går ut på att
mannen uppfattar sig som upphöjd över den
historiska förändringen, som transcendent. Att
dra ner mannen från denna heliga position, ner
i sitt kött, är den rörelse K. J. upprepar. ”Lärda
herrar kan faktiskt inte fatta att kvinnor och
barn en gång i tiden talte flytande latin.”⁴¹

Innan jag utvecklar resonemanget om den
politiska aforismens relativa frånvaro är det
hög tid att lyfta fram den dominerande typen
i K. J.:s aforismer: reflektioner över litteratur
och estetisk erfarenhet.

DEN ROMANTISKA AFORISMEN

Konflikten mellan det allmänna och det enskil-
da stegras till ett kunskapsteoretiskt problem i
den moderna aforismen såsom den utvecklade

runt sekelskiftet 1800, menar Neumann. Han
förklarar det kunskapsteoretiska problemet
med de två kopernikanska vändningarna:
förhållandet mellan en ”objektiv”, abstrakt
sanning och en individuell, sinnlig erfarenhet
förändrades radikalt för första gången med
Kopernikus (vi uppfattar att solen rör sig runt
jorden, medan motsatsen är fallet) och för
andra gången med Kant (vår uppfattning av
omvärlden är villkorad av vår kunskapsför-
måga). En annan förutsättning för denna for-
mulering av det kunskapsteoretiska problemet
är etableringen av estetik som kunskapsom-
råde under 1700-talet. En logisk-matematisk
sanning ställdes mot en estetisk sanning och
denna spänning, menar Neumann, gav den
moderna aforismen sin form.⁴²

Samma kunskapsteoretiska spänning mel-
lan objektiv och subjektiv sanning bestämmer
också i hög grad K. J.:s aforistik mer än hundra
år senare. Det vore dock fel att identifiera
K. J.:s position med romantikens – hon griper
snarare tillbaka på den romantiska aforismen
ur en ny kontext. Neumanns framställning pla-
cerar denna kunskapsteoretiska konflikt i ett
visst historiskt ögonblick och även han anser
att aforismen, som under romantiken under-
söker konflikten mellan den abstrakta och den
sinnliga sanningen både i tanke och gestalt-
ning, därefter kom att splittras i en filosofisk
och en konstnärlig behandling.⁴³ Romantiken
ägnade sig K. J. åt med särskild kärlek, men
hon avisade tanken att hon helhjärtat skulle
omfatta romantikens föreställningsvärld: ”*from*
romantiker är jag inte”.⁴⁴

Däremot kände K. J. förmodligen igen sig
i Benedetto Croces förhållningssätt till den
romantiska ”spekulativa idealismen”. K. J. in-
troducerade Croce i Sverige och i sin inledning
till *Estetiskt breviarium* medger hon att ”Croces
tankeriktning kan klassificeras med denna ge-
nerella och därför intetsägande fackterm”, men
hon förnekar att det skulle handla om något
slags ”antikvarisk böjelse”.⁴⁵ I hans system intar

estetiken förstarangsställning; iakttagelsen, förstådd som ”syntesen av bild och begrepp” har blivit ”igenkänd som högsta kunskapsform” och först genom iakttagelsen kan ”det rena begreppet” formas – estetiken måste därför föregå logiken.⁴⁶ Endast genom iakttagelsen ”existerar en värld”, citerar K. J. Croce och kommenterar: ”Liksom det rena begreppet, begreppet om universum, lever endast i perceptionen eller individualomdömet, så äger det universella ingen tillvaro utanför det individuella. Och var skulle det väl annars hålla hus?”⁴⁷ Ja, var skulle det annars hålla hus? För K. J. är detta en polemisk fråga riktad mot bland annat dåtidens litteraturvetenskap.

Dokument från det förgångna som brev och dagböcker intresserade K. J. – förvisso subjektiva vittnesbörd, men hur ska de läsas? Även historisk sanning låter sig, enligt henne, enbart fångas som en subjektiv sinnesförnimmelse. När hon i en aforism reflekterar över vad ”kunskap” egentligen består i, preciserar hon innebörden som ”själva orienteringen i olika sfärer, t.ex. hemmastaddhet i ett tidevarvs andliga luft eller förmågan att behandla dokument. [...] Sådana kunskaper förblir enskilda tillhörighet och låter sig inte meddelas andra på annat sätt än konstverk meddelas.”⁴⁸ Kunskap är den uppövade förmågan att få korn på en atmosfär, att skapa en kontaktyta för beröring. Kunskap är den subjektiva erfarenheten, dåtidens i möte med nutidens, och i den meningen alltid ett konstverk. I en annan aforism är denna hållning satt i verket, denna gång med en feministisk udd:

Fru Schweighäuser i Strassburg och hennes vän fröken von Rathsamhausen förefaller mig som ett par moderna kvinnor, händelsevis och olyckligtvis förlagda till 1780-talet. Vad säger jag, olyckligtvis? Nej dessa damer är att gratulera: de levde i en över lag frihetssträvande tid, reaktion fanns ännu inte och de väckte ingen anstöt. Hur friskt och ansvarslost kunde

de inte njuta den andliga oro som svallade ut över deras borgerliga tillvaros trånga och sirligt ornamenterade bräddar! De visste inte vad detta betydde, de anade inte att gångna seklers tryck och kommande seklers kamp möttes i denna svallning, vilken de inte höll för annat än kännetecknet på sköna själar.

Jag har läst ut denna karakteristik ur några brevrader, där en seminariebildad litteraturhistoriker inte skulle finna annat än ett belägg för kapitlet ”Wertherstimmung”.⁴⁹

K. J. spårar här kvinnoemancipationens långt ifrån rätlinjiga historia, ett ämne som knappast fick rum inom en ”seminariebildad” litteraturvetenskap på 1920-talet, men det är inte bara ämnet som faller ur disciplinens ramar utan också metoden. K. J. når kunskap genom att ta fasta på det som *inte* står på raderna, genom att använda dokumentet för att andas in ”ett tidevarvs andliga luft” och jämföra med andra tiders andliga luft. Historien måste inte bara förmedlas som ett konstverk, utan också läsas som konst.

Om estetiken hos K. J. fungerar som ett korrektiv till historievetskaperna, så får det absoluta hävdandet av perceptionen, av sinnesförnimmelsen som kunskapskälla, konsekvenser även för den estetiska bedömningen: läsaren och läsakten hamnar i fokus. I en aforism om Hoffmann formulerar hon både författande och läsning som beröring: ”Alla romantikens förbrukade exalterade glosor glöder som ädla stenar vid hans [Hoffmanns] beröring, men det är sant, ännu en beröring vill till: den värdige läsarens. För de objudna visar sig ingenting annat än landsortsteater, efterromantiskt kolportage.”⁵⁰ Här är det språket som ska beröras av såväl författare som läsare, men en kopparstickssamling öppnar också för beröring: ”Att bläddra i den var som att känna 1760-talet på dess varma hud.”⁵¹ Den levande tiden känns i fingertopparna eller som ett sug i maggropen: ”Att känna revolutionen nalkas i Grimms Correspondance är en nervska-

kande njutning. Man börjar småningom ana en virvel, plötsligt uppstår ett sugande drag, och rätt som det är snurrar man kring in mediis rebus.”⁵² Att nå kunskap om konsten, historien och samtiden är att tänka med alla sinnen.

För att komma i kontakt med en förgången tid krävs emellertid vissa förberedelser. K. J. bistår med anvisningar:

När man läser en åldrig bok bör man föreställa sig att den just nyss har skickats ut i världen. Alltså: den kommer färsk från tryckeriet; ingen recensent har hunnit fingra den, ingen filolog plocka isär den; skulle den än släpa på århundradens ryktbarhet så känner man sig likväl som den första bedömare. Man begär med vett och vilja en anakronism, som lämnar boken orörd men flyttar en själv tillbaka till dess födelseår.

Det förslår dock inte att avvisa alla mellanhänder, stryka en tidssträcka och slå sig ner i enrum med den i levande liv återfunne författaren. Något svårare återstår: att sätta sig i nivå med de verkliga första läsarna. Detta kostar ett extra uppbåd av sympatetisk fantasi. Känner man dem inte förut genom specialstudium så kan man lita sig till texten, ty en bok skvallrar alltid på mångfaldiga sätt om den tidsmiljö i vilken den kom till.⁵³

Att beröra det förgångna är en komplicerad handling. Insisterandet på den subjektiva sinnesförnimmelsens primat har inget med total relativism att göra. Här finns en sanning att erövra och för att komma åt den måste läsaren lyfta sig ur sin egen tid: att läsa en bok på dess egna villkor är att läsa den som om man var bokens samtida. ”Sanning, om det så bara vore den att två gånger två gör fyra, låter sig inte meddelas utom åt den som frivilligt reproducerar den i sig”, skriver K. J. i Croceintroduktionen.⁵⁴ Sanning är med andra ord en intim affär. Kravet att upplåta sig för en reproduktion av sanning innebär emellertid inte att den matematiska sanningen diskvali-

ficeras. Den romantiska aforismens spänning mellan den abstrakta och den sinnliga sanningen, som Neumann diskuterar, bestämmer förutsättningarna för studiet av historien och av litteraturen, men den abstrakta sanningen finns för K. J. endast tillgänglig genom dåtidens och nutidens sinnlighet.

De naturlyriska skisserna är en variation på samma tema. Det är lätt att bläddra förbi dem, eftersom vi idag i första hand läser K. J. som kulturkritiker, men det är här hennes aforistik är som tydligast poetisk och samtidigt central för den estetiska reflektionen. Det markeras också av att aforismerna i *En recensents dagbok* är indelade i fyra årstider. Väderleken är den sinnliga erfarenhetens mest påtagliga villkor och jaget är här mer framträdande än i de flesta andra aforismerna. Ofta malar de just en atmosfär och hon gör klart att hennes förhållningssätt till väderleken är estetiskt:

Med ”vackert väder” menas väder som är tjänligt för ens närmaste avsikter och behov – för hörbärgning, för promenader, för mattpiskning, för hälsan, för kläderna o.s.v. Inför vädret vet icke allmänheten av några estetiska förnimmelser. Vädret är emellertid vackert så ofta man konstnärligt, d.v.s. utan själviskhet och utan altruism, betraktar det. Då blir ett höstregn inte fult för att jag blir våt om fötterna och en frostdag inte förkastlig för att proletärerna saknar ved.⁵⁵

Orättvisa och umbäranden hamnar ur blickfånget för den estetiska betraktelsen, vilket dock inte gör den mindre verklig – tvärtom skapar atmosfären en verklighet. Den avslutande aforismen i *En recensents baktankar*, som också avslutar vinteravdelningen, beskriver rimfrost:

Valhallavägen ter sig som en oändlighet av vita djup. Och plötsligt ser man blommande körsbärsgrenar i sol på den blåa himmelsbotten. Det var mig en diktare! När vintern i ett upprymt ögonblick tar sig för att eftergöra vårens fagraste

hägring så överträffar den våren själv. Och sådana improvisationer värdigas den skicka mig ringa kritiker till benägen anmälan.⁵⁶ (min kurs.)

Rimfrostens blir körsbärsblom i jagets ögon, inte som en liknelse, utan som ett erfaret faktum. Årstiden personifieras och antar gestalt av en diktare som sänder sina alster till recensenten för att offentliggöras. Väderleken ska inte bara betraktas estetiskt – den är föremål för estetiskt omdöme. Kroppens erfarenheter är del av en reflektion.

KROPP

För den moderna aforismen har kropp betydelse på två olika sätt: den romantiska aforismens betoning av sinnlig erfarenhet samt genrens ursprung i medicinska råd, utvecklat i den politiska aforismens liknelse mellan läkekonst och statskonst. I K.J.:s aforistik möts dessa båda aspekter. Den antika humorpatologin var givetvis överspelad i början av 1900-talet, men inte kopplingen mellan fysisk kropp och samhällskropp. Den förmedlande länken bestod sedan romantiken i organismtanken, central exempelvis i det tidiga 1900-talets idéer om ett folkhem och villkoret för utvecklingen av det förhållningssätt till samhället som Foucault kallar ”biopolitik”.⁵⁷ Om samhället utsätter individen för våld genom normalisering, genom att kontrollera kroppar och definiera sexualitet, så innebär det att de sår samhället tillfogar kroppen endast kan läkas genom en förändring av samhället.

Den moderna kopplingen mellan individens kropp och samhällskroppen är förutsättningen för hur estetik blir politik i K.J.:s författarskap. Samhället botas genom att normen bryts upp och för K.J. erbjuder estetikens botemedlet.

Vanliga människor tilltalar mig så beskyddande drygt och så undervisande att jag blir ledsen och generad. Men om jag går till Goethe eller Fredrika Bremer eller Emerson så blir jag

strax glad igen, ty dessa framstående personer bemöter mig som en jämlike och väddar till min mening. Mellan oss råder ett förhållande av den vackraste courtoisie.⁵⁸

Litteraturen är hos K. J. en fristad undan sårande fördomar och den lindrar smärta: ”När jag en kväll mötte Emily Dickinson ströks plötsligt en ursinnig migrän av mitt huvud.”⁵⁹ Men framför allt helar estetikens genom sinnesförmimmelsens sanning. K. J. formulerar förvisso ingen statskonst – hon tar inte uttryckligen ansvar för samhällskroppens helhet – men individen är hos henne alltid utsatt för normens våld och kan läkas först genom erkännande från omgivningen. Att kräva erkännande för sinnesförmimmelsen blir att kräva erkännande för en sanning utanför normen. Den enskilda kroppens sanning är också en kunskap som, i organismtänkens logik, inte kan uteslutas om samhällskroppen ska fungera. K. J. går till och med så långt som att estetisk livssyn ger tillgång till en högre mening: ”Om estetisk livssyn inte får kallas religion så beror det på att religionens målsmän inte vill kännas vid naturliga, d.v.s. illegitima släktingar.”⁶⁰ K. J. förordar emellertid en långsam strategi när det gäller att inlemma individens sanning i samhällsorganismen:

Ett slagord som vill döda får inte bära karaktären av skällsord, inte låta pikerat, överilat och tillfälligt. Det måste vara obrottsligt, ovederläggligt sant och låta sig tolkas av omisstänk samma som en komplimang. Ett sådant ord är Rosa Mayreders ”normtroende” med sin milda gifthalt.

Visst händer det att oskickliga slagord tycks döda snabbt och bullersamt, men var säker om att liken tittar!⁶¹

Bullersam politik är inte att vänta från K. J., men däremot ett mildt gift, som fungerar som läkemedel för den som står utanför normen – och därmed för samhället som helhet.

K.J. var knappast ensam om att uppfatta sinnesförmimmelsen som vapen mot en etablerad ordning; hon hade bland annat en god förebild i en annan aforistiker. ”Mot den idealism som definierar filosofin som en ren ande sätter Nietzsche ett annat begrepp: den tänkande kroppen”, skriver Fredrika Spindler och sammanfattar hans hållning: ”Vi är inte i kroppen utan vi är kroppen [...]”⁶² Även K.J. återkom till tanken att tänkandet inte är något som sker friställt från kroppen, utan är kropp – filosofi är i själva verket biografi:

Filosofins historia, sådan den tecknas av professorer, handlar om tankar som springer lösa omkring, ingår förbindelser sinsemellan och förökar sig till bibliotek. Detta är pur mytologi. Filosofins autentiska annaler består av en samling biografier som tyvärr på grund av bristfällig dokumentering till stor del ännu ligger oskrivna.⁶³

I aforismen omedelbart därefter går K.J. ännu ett steg längre och hävdar att filosofi inte är något annat än en produkt av kropp, av en ”konstitution”: ”De stora filosoferna måste ha varit behäftade med en måttlöst obändig subjektivitet för att våga utbjuda produkterna av sin konstitution och sina privatupplevelser som en världsförklaring till allmänt begagnande.”⁶⁴ Denna filosofins subjektivitet leder till att den i Nietzsches fall knappast ens låter sig kommuniceras. En handfull av K.J.:s publicerade aforismer behandlar just Nietzsche och ännu fler finns opublicerade i dagböckerna; många

av de publicerade aforismerna har för övrigt oförändrade flyttats över från dagboken, vilket K.J. också framhåller.⁶⁵ En dagboksanteckning inleds: ”Det är en löjlig impertinens att tillägna sig någon av Nietzsches tankar, lika mycket hans som hans inälvor, hans hud och hans ögon. Ingenting för export hos honom.”⁶⁶ Tänkandet är i så hög grad individualiserat att möjligheten till förståelse är hotad; detta är ett avgörande ställningstagande hos K.J. Sinnesförmimmelsen är kunskapskällan, men det innebär inte att tanken är bestämd av kön eller någon annan fysisk egenskap.⁶⁷ Det innebär tvärtom att individen alltid är enskild. ”Min känsla inför mänskorna är densamma som inför djur: jag är rädd för dem därför att jag hos dem befarar något slags själ men en mig främmande.”⁶⁸ Den sinnliga erfarenheten, den estetiska reflektion som genomsyrar K.J.:s produktion, blir ett sätt att hävda den enskilda, främmande kroppen som en sanning och därmed läka ett sår hos individen och därmed i samhällsorganismen.

Den kunskapsteoretiska konflikten mellan abstrakt och sinnlig sanning genljuder i K.J.:s aforistik och liksom den romantiska aforismen undersöker hon den i både tanke och gestaltning. Estetikens primat – att tänka med alla sinnen – får hos K.J. en politisk funktion i den enskildas sanning som förändrar normer. Denna politiska funktion, att bota den fysiska kroppen genom att bota samhällskroppen, kan härledas bakåt i historien till aforismens upprinnelse i Hippokrates råd för läkedom.

1. Gerhard Neumann, ”Einleitung”, i *Der Aphorismus. Zur Geschichte, zu den Formen und Möglichkeiten einer literarischen Gattung*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976a, s. 18.
2. Torsten Ekbohm, ”Inledning”, i *Klara Johanson*, urval av Torsten Ekbohm, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1965, s. 7; Klara Johanson, *Sken-*

- bart förspilda dagar. Aforismer och dagboksanteckningar*, urval av Anna Bohlin, Jonas Ellerström & Elisabeth Mansén, nr 6 i ellerströms serie *element*, Lund: ellerströms, 2013.
3. Anders Olsson, *Skilnadens konst. Sex kapitel om moderna fragment*, Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2006, s. 69.
4. Gerhard Neumann, *Ideenparadise. Unter-*

- suchungen zur Aphoristik von Lichtenberg, Novalis, Friedrich Schlegel und Goethe*, München: Wilhelm Fink Verlag, 1976b, s. 37f.; se även Neumann 1976a, s. 3; jfr Arne Melberg, "Nietzsche. Performative Prose", i *Aesthetics of Prose*, Oslo: Oslo Academic Press, 2008, s. 30ff.
5. Neumann 1976b, s. 38.
  6. R. H. Stephenson, "The Scholarly Debate on the Problematic Status of the Literary Aphorism", i *Studies in Weimar Classicism. Writing as Symbolic Form*, Bern: Peter Lang, 2010, s. 393ff., s. 403.
  7. Francis Bacon citerad hos Stephenson 2010, s. 399.
  8. Stephenson 2010, s. 397ff.
  9. Ibid., s. 403f.
  10. Ibid., s. 405.
  11. Olsson 2006, s. 54f. och s. 74f. Olsson ger följande förklaring av begreppet "gnomicitet" med hänvisning till Moret och Quintilianus: "Gnomicitet härrör ur den antika strävan att formulera visdomsord och sanningar, och kommer från det grekiska ordet *gnomai* som Aristoteles använder i sin *Retorik*. Det syftar på en generalisering inom moralens område, vilket gör att den kan uppnå sannolikhet snarare än sanning i strikt mening." Olsson 2006, s. 57f.
  12. Ibid., s. 124.
  13. Ibid., s. 125.
  14. Ibid., s. 137, s. 149, s. 183ff., s. 220ff.
  15. Diktonius resp. Björling citerade hos Olsson 2006, s. 225, s. 231.
  16. Klara Johanson, "Antikt ideal", ffg i *Stockholms Dagblad* 1909.06.22, omtryckt i *Klara Johanson*, urval av Torsten Ekbohm, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1965, s. 170.
  17. Se t.ex. Olsson 2006, s. 31f. och s. 84ff.; Neumann 1976b, s. 581.
  18. Olsson 2006, s. 185.
  19. Ibid., s. 68; Jürgen von Stackelberg, "Zur Bedeutungsgeschichte des Wortes 'Aphorismus'" (1959), i Gerhard Neumann (red.), *Der Aphorismus. Zur Geschichte, zu den Formen und Möglichkeiten einer literarischen Gattung*, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1976, s. 209f.
  20. Olsson 2006, s. 69.
  21. Neumann 1976b, s. 18ff.
  22. Stackelberg 1976, s. 209–225; se även Neumann 1976b, s. 49–56.
  23. Neumann 1976b, s. 42.
  24. Ibid., s. 43f, s. 76f.
  25. Klara Johanson, *En recensents baktankar*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1928, s. 112.
  26. Ibid., s. 67.
  27. K. J., "Daniel Malmbrinks fall", i *Tidevarvet* 1924.12.13.
  28. Citatet har Stephenson hämtat från Logan Pearsall Smith. Stephenson 2010, s. 410ff.
  29. Johanson 1928, s. 33.
  30. Ibid., s. 67.
  31. Klara Johanson, *Det speglade livet. Memoarer från bokrummet* (1926), Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1951, s. 249.
  32. Johanson 1928, s. 105.
  33. Anna Bohlin, *Röstens anatomi. Läsningar av politik i Elin Wagners Silverforsen, Selma Lagerlöfs Löwensköldtrilogi och Klara Johansons Tidevarvskäserier*, diss. Umeå: Bokförlaget h:ström, 2008, s. 269–368.
  34. Johanson 1928, s. 11.
  35. Ibid., s. 12.
  36. Tormod Eides retoriska lexikon definierar *metalepsis* som ett slags metafor "som innebär att det felles betydningsfelt to ord har utvides i strid med normalt språkbruk". Tormod Eide, *Retorisk Lexikon*, Oslo: Universitetsforlaget, 1990, "Metalepse".
  37. Johanson 1928, s. 117.
  38. K. J., "Ödestimmen", *Tidevarvet* 1924.01.19; se även Bohlin 2008, s. 279f.
  39. De gäller exempelvis aforismerna som inleds "Existerar ännu den verkliga damen ..." och "Visst var forna tiders husmoder ...". Johanson 1928, s. 154f., s. 156ff.
  40. Johanson 1928, s. 98.
  41. Klara Johanson, *Det rika stjärnhuset*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1946, s. 216.
  42. Neumann 1976b, se särskilt s. 41f., s. 84f.; Neumann 1976a, s. 15f.
  43. Neumann 1976b, s. 80ff.
  44. Klara Johanson till Hedvig af Petersens, 26/4 1927, citerat hos Johannes Edfelt, *Klara Johanson*, Stockholm: Norstedts, 1984, s. 30.
  45. Klara Johanson, "Benedetto Croce. En ovetenskaplig introduktion" (1930), i *Det rika*

- stärbbuset*, Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1946, s. 135.
46. *Ibid.*, s. 141.
47. *Ibid.*, s. 138.
48. Johanson 1951, s. 249.
49. Johanson 1928, s. 144f.
50. Johanson 1951, s. 238.
51. Johanson 1946, s. 203.
52. Johanson 1951, s. 248.
53. Johanson 1946, s. 225f.
54. *Ibid.*, s. 139.
55. Johanson 1951, s. 246.
56. Johanson 1928, s. 172f.
57. Michel Foucault, *Sexualitetens historia I. Viljan att veta*, övers. Britta Gröndahl & Per Magnus Johansson, Göteborg: Daidalos, 2004. Ang. organismtanken och folkhemmet se Fredrika Lagergren, *På andra sidan välfärdsstaten. En studie i politiska idéers betydelse*, diss. Göteborg: Eslöv: Symposion, 1999, särskilt s. 141.
58. Johanson 1951, s. 247.
59. Johanson 1928, s. 44.
60. Johanson 1946, s. 194.
61. Johanson 1928, s. 143.
62. Fredrika Spindler, *Nietzsche. Kropp, konst, kunskap*, Göteborg: Glänta, 2010, s. 56f.
63. Johanson 1928, s. 103.
64. *Ibid.*
65. Se förorden till *Det speglade livet* och *Det rika stärbhuset*.
66. Dagboksanteckning 1918.01.15. Publicerad i Johanson 2013, s. 93f.
67. Se Bohlin 2008, s. 296–368.
68. Johanson 1928, s. 56.

SUMMARY

Reasoning with the Senses. The Aphorism and K. J.

In this article, the aphorisms of Klara Johanson (1875–1948) are related to the history of the genre. I argue that her aphorisms should be examined in the light of the romantic aphorism and be considered as a contribution to aesthetics. The etymology of the term "aesthetics" – sensuous perception – foregrounds the body, as does the earliest uses of the term "aphorism" (*Aphorismoi* was the title of Hippocrates' famous compendium of medical propositions and recommendations). The meaning of the term was later transferred from medicine to other disciplines, most notably politics, drawing on the analogy of the relation between the health of the physical body and the health of the state (connected by the theory of the four humours). Of course, by the beginning of the 20th century, that theory was no longer valid. However, the connection between the body and the state had endured, and was now understood in terms of the romantic concept of the "organism". Johanson's aphorisms unite these two aspects: the body as sensuous perception and the body related to the state. According to Gerhard Neumann's definition, the form of the romantic aphorism is a representation of conflict between abstract, mathematical truth, and personal, sensuous truth. This conflict informs Johanson's aphorisms, although her modern take on the romantic conflict was more in line with the Italian philosopher Benedetto Croce, whose works Johanson introduced and translated into Swedish. In his view, aesthetics should precede logic, since individual perception precedes any understanding of a pure concept. I argue that Johanson's aphorisms constitute a political statement, situating the individual truth at the centre of experience, and defending the need to take personal differences into account in order to heal the social "organism" of society. To think with all your senses is to accrue historical knowledge; an aesthetic method with political implications.

Keywords: Klara Johanson, aphorism, political aphorism, aesthetics

